

УДК 343.13

DOI 10.36919/3041-1149(Print).4.2024.101-106

М. П. Климчук,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права,
ПВНЗ «Європейський університет»
email: klymchuk1980@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-0488-5470

ЗАРУБІЖНІ ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ БЕЗПЕКИ ДО УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

У науковій статті висвітлено окремі зарубіжні практики правового регулювання та застосування заходів безпеки до учасників кримінального провадження. Аналізування заходів безпеки дало змогу зробити висновок про їхні відмінності в частині: типізації суб'єктів, що потребують захисту; регламентації їхнього процесуального статусу на основі профільних нормативно-правових актів; процедур надання належних гарантій під час досудового розслідування та в суді тощо. З огляду на позитивний зарубіжний досвід, на наше переконання, орган, наділений в Україні функцією застосування заходів безпеки до учасників кримінального судочинства (особистої охорони, охорони житла та майна, видачі спеціальних засобів індивідуального захисту й сповіщення про небезпеку, використання технічних засобів контролю й прослуховування телефонних та інших переговорів, візуального спостереження, заміни документів і зміни зовнішності, зміни місця роботи або навчання, переселення в інше місце проживання, поміщення до дошкільної виховної установи або установи органів соціального захисту населення, забезпечення конфіденційності відомостей про особу), повинен бути централізованим і зосереджуватись у межах одного структурного підрозділу. Вважаємо, що основоположні засади запровадження програм захисту учасників кримінального провадження й типова форма таких програм мають бути унормовані в спільному наказі органів досудового розслідування різних правоохоронних відомств і Державної судової адміністрації. Вартої уваги є практика забезпечення особистої безпеки за допомогою приватних охоронних фірм за власний кошт учасника кримінального провадження з подальшим відшкодуванням таких процесуальних витрат за рахунок підозрюваного, обвинуваченого. Також потребує перегляду план фінансування програм захисту учасників кримінального судочинства, зокрема конфіденції.

Ключові слова: учасники кримінального провадження, забезпечення безпеки, закордонний досвід, програма захисту свідків, гарантії, захист прав.

Постановка проблеми та її актуальність. Питання захисту учасників кримінального судочинства від незаконного фізичного чи психічного впливу є актуальним у світі. Недостатня захищеність свідка, а також інших осіб, які можуть сприяти правосуддю, від протиправного впливу спонукає їх до фактичного ухилення від виконання своїх процесуальних обов'язків. В умовах активізації злочинності, що породжує значні проблеми людства, питання забезпечення безпеки є основним напрямом виявлення, попередження, розкриття, розслідування кримінальних правопорушень.

Оскільки значна кількість свідків і потерпілих за особливо тяжкими та тяжкими злочинами замовчують деякі факти й не звертаються до правоохоронних органів за захистом, злочинність, особливо організована, стає ще більш латентною, а можливість реалізації учасниками своїх процесуальних прав – менш реалістичною. Застосування до суб'єктів кримінального процесу спеціальних заходів державного захисту стало гарантією захисту їхніх прав, свобод та інтересів у багатьох країнах безвідносно до правової системи. Здійснення цього захисту є реальною потребою для українського суспільства. Тож вартим уваги є вивчення позитивного зарубіжного досвіду в цій сфері.

Аналіз вітчизняної нормативної бази забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та практики застосування цього інституту свідчить про наявність прогалин, що й обумовлює затребуваність наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання охорони, безпеки та захисту прав людини й громадянина в рамках кримінального судочинства є напрямом діяльності: законодавців – на теоретичному рівні; відповідних служб – у практичній діяльності. Також дослідженням проблем, пов'язаних з організаційно-правовими механізмами забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, займалися сучасні науковці, зокрема: С. Є. Абламський, Р. В. Бараннік, І. В. Бородій, О. О. Гриньків, Н. Ф. Карпієвич, В. В. Касько, Б. А. Качмар, О. П. Кучинська, А. О. Ляш, М. А. Орлеан, М. А. Погорецький, Т. І. Панасюк, В. М. Ребезюк, О. І. Ромців, А. В. Свінцицький, Т. Г. Семків, А. А. Страшок, М. В. Тимчаль, В. П. Шибіко та ін.

Звернення до окремих з праць зазначених науковців, а також вивчення та аналізування досвіду зарубіжних країн щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, дасть змогу визначити перспективи розвитку зазначеного інституту в Україні.

Метою статті є здійснення загального аналізування окремих зарубіжних практик застосування заходів безпеки до учасників кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міжнародне співтовариство наприкінці ХХ століття взяло курс на розробку та впровадження інституту захисту учасників кримінального судочинства, розпочалося активне обговорення набутого досвіду та створення загальних принципів і рекомендацій. Це пов'язано з транснаціональним характером багатьох тяжких та особливо тяжких злочинів (особливо тероризму) й загальною глобалізацією, а в Європі – потребою в уніфікації законодавства та співробітництва держав у рамках Європейського Союзу.

Важливу роль у створенні інституту безпеки осіб, що сприяють кримінальному судочинству, відіграла Конвенція про захист прав людини та основних свобод від 04.11.1950 [1], а також ухвалена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 29.11.1985 Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання [2]. У цих документах закріплені права й інтереси громадян, які беруть участь або сприяють кримінальному судочинству, а саме забезпечення їхньої безпеки.

У більшості розвинених країн світу розроблено різні спеціальні програми, які забезпечують захист, а також надання моральної й матеріальної допомоги потерпілим, свідкам та іншим учасникам кримінального судочинства. Такі програми ефективно застосовують у США, Німеччині, Франції, Італії, Австрії та інших державах.

В Україні відсутня спеціальна програма, що забезпечує захист осіб, які беруть участь у кримінальному процесі. Чинний Закон України від 23.12.1993 № 3782-XII «Про забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві», який потребує суттєвого доопрацювання з огляду на численні труднощі в правозастосуванні.

Програма захисту свідків виникла в США в 70-х роках минулого століття. В американському кримінальному процесі значна роль відведена саме показанням свідків. У діяльності поліції з розслідування кримінальних правопорушень допит є, мабуть, основним засобом отримання доказів. Більше 90 % усіх доказів, які подають до суду, – показання свідків. Крім того, в кримінально-процесуальних законах окремих штатів встановлено норми, спрямовані на забезпечення безпеки учасників кримінального процесу. Так, у 39 штатах ухвалено законодавчі акти, які передбачають видачу компенсації жертвам і свідкам злочинів. У 12 штатах діє всеосяжне законодавство про права жертв кримінальних злочинів [3, с. 24].

На сьогодні в США, крім державних, є тисячі місцевих програм допомоги особливо нужденним потерпілим і свідкам кримінальних правопорушень. Під керівництвом Національної організації допомоги жертвам кримінально караних дій муніципальні організації, церковні громади, асоціації юристів систематично проводять кампанії зі сприяння потерпілим і свідкам. У Нью-Йорку існує спеціальна лінія зв'язку для жертв кримінальних правопорушень. Зателефонувавши, особи, які зазнали нападу злочинців, можуть з'ясувати, де відбуваються покарання їхні кривдники, а також дату їхнього звільнення. Телефонем «гарячої лінії» можуть користуватися також адвокати та свідки, які беруть участь у судових процесах. Будь-який клієнт цієї служби оповіщення може зареєструвати спеціальний пароль, і тоді комп'ютерна система зв'яжеться з

ним через кілька хвилин після визволення ув'язненого з в'язниці. Якщо абонент відразу не відповість, комп'ютер буде телефонувати йому кожні півгодини впродовж доби [3, с. 25].

Певний досвід щодо організації захисту учасників кримінального судочинства накопичився і в європейських країнах. Так, у Німеччині діє федеральна програма захисту свідків, і навіть ухвалюються регіональні (місцеві) програми. На державному рівні застосовують дві системи забезпечення безпеки свідків: захист, який забезпечується поліцейськими методами (охорона за місцем проживання, роботи, в громадському місці та залі суду), а також система заходів забезпечення безпеки, яка повністю ізолює свідка від зовнішнього світу та спрямована на сприяння підзахисній особі у виборі нового місця проживання, роботи, а також надання потрібної допомоги матеріального характеру.

Міністерство внутрішніх справ Німеччини щорічно витрачає на програми захисту понад 50 млн євро, а в разі потреби має можливість виділити вдвічі більше. Крім забезпечення безпеки та фізичної недоторканності особи, значні зусилля зазвичай спрямовані на нормалізацію її психологічного стану. Це є певною запорукою отримання правдивих показань від особи, яка почувається захищеною від спроб залякування, загроз, а також їхньої можливої реалізації [4].

У Програмі захисту свідків у Німеччині також передбачено ряд вимог, які мають виконувати обидві зацікавлені сторони, а саме: добровільність участі особи в програмі захисту свідків; здійснення регулярного контролю за укладеними домовленостями; спрямованість матеріальної та фінансової допомоги в межах захисту на підтримання відповідного рівня забезпечення, а не на збагачення підзахисної особи; двостороння відповідальність забезпечення режиму конспірації за всіма вжитими заходами захисту свідків тощо [4].

У Федеральному законі Австрії визначено коло свідків, які можуть бути внесені до програми захисту свідків. Відповідно до цього закону свідками є особи, яким загрожує небезпека у зв'язку з тим, що вони володіють вагомою інформацією в справах про кримінальні правопорушення, пов'язані з організованою злочинністю проти державного устрою, у сфері незаконного обігу наркотичних засобів та деякі інші тяжкі злочини [5, с. 61].

Заходи безпеки Австрії подібні до заходів безпеки інших європейських держав: переміщення свідка на безпечну територію, переселення в інше місце проживання (інше місто або навіть іншу державу), створення нової «історії» життя людини (легенди), оформлення нових документів; особиста охорона, зміна документів особи; встановлення зв'язку нових документів з існуючими базами даних; відстеження поштових та електронних повідомлень на основі паролів і логінів, які надала підзахисна особа; соціальна адаптація на новому місці проживання; психологічна допомога потерпілому (свідку) тощо [6, с. 153].

В Австрії допускається тимчасове затримання підозрюваного, якщо він перешкоджає встановленню обставин у кримінальному провадженні за допомогою впливу на свідків, експертів чи співучасників (§ 175 КПК) [6, с. 153].

У Латвії в протоколах слідчих дій замість прізвища свідків можна вказувати псевдонім [7], у Литві – змінювати анкетні дані свідків, проводити упізнання поза візуальним спостереженням [8]. Нормативні акти цих держав є втіленням Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою.

У законодавстві зарубіжних країн є норми, які гарантують анонімність відомостей про особу, що сприяє правоохоронним органам у кримінальному провадженні. Якщо інформація виявляється корисною, то в деяких країнах (Великобританія, ряд штатів США) передбачено виплату грошової винагороди.

Кримінальний кодекс Франції (ст. 105, 107, 286) передбачає можливість звільнення від кримінальної відповідальності «учасника злочинного угруповання, який заявив про його існування до порушення кримінального переслідування та сприяв затриманню співучасників (спільників)». Допускається можливість анонімних показань (без зазначення відомостей про місце проживання свідка, якщо він звернувся з клопотанням про це). Звичайно, під час допиту в поліції дані про особу свідка встановлюють і перевіряють, однак у протоколі вказується лише адреса місця проведення допиту. У кожній поліцейській дільниці ведеться спеціальний банк даних, куди заносяться відомості про реальне місце проживання свідків, які висловили бажання зберегти його в таємниці. Така форма показань є одним із засобів забезпечення безпеки свідків.

Поряд з анонімністю показань французьке законодавство враховує можливість надання свідками помилкових показань. Так, Кримінальний процесуальний кодекс Франції серед приводів для порушення ревізійного провадження передбачає факт засудження одного зі свідків за помилкові показання, якщо вони вплинули на перебіг судового засідання й винесення неправосудного вироку [9, с. 327].

В Італії програма захисту свідків з'явилася 1991 року. Основною причиною її впровадження стала потреба в захисті колишніх членів Cosa Nostra, що співпрацюють із владою. Законодавство передбачає гарантії безпеки та матеріального забезпечення осіб, які виступили в судових процесах у звинуваченні ватажків і членів злочинних кланів. До таких гарантій належить право злочинців, які розкалися, і членів їхніх сімей на пластичну операцію, еміграцію та матеріальне забезпечення в період еміграції. Існують певні пільги й для засуджених злочинців, наприклад виправні роботи поза в'язницею, короткострокова відпустка або застосування альтернативних заходів покарання (домашній арешт). Крім того, для засуджених, які сприяють розслідуванню, створені спеціальні в'язниці.

Застосування з боку італійської влади охоронних заходів дозволило схилити членів злочинних угруповань до сприяння правосуддю. У результаті багаторічного процесу проти італійської мафії у в'язницях виявилось 20 тис. ділків злочинного світу та корумпованих чиновників [10].

Розглядаючи перспективи запровадження окремих практик застосування зазначеного інституту в Україні, варто зазначити, що лише створення належної нормативно-правової основи для захисту учасників кримінального провадження недостатньо. Потрібний комплексний підхід, який охоплюватиме організаційні, законодавчі, процесуальні, матеріально-технічні аспекти, покладені в основу розробки механізму ефективного забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства з урахуванням умов та особливостей Української держави.

Висновки. Аналізування правових засобів забезпечення безпеки учасників кримінального провадження в різних країнах світу дозволяє зробити висновок про їхню унікальність і певні відмінності в частині: типізації суб'єктів, що потребують захисту; регламентації їхнього процесуального статусу на основі профільних нормативно-правових актів; процедур надання належних гарантій під час досудового розслідування та в суді тощо.

З огляду на позитивний зарубіжний досвід, на наше переконання, орган, наділений в Україні функцією застосування заходів безпеки до учасників кримінального судочинства (особистої охорони, охорони житла та майна, видачі спеціальних засобів індивідуального захисту й сповіщення про небезпеку, використання технічних засобів контролю й прослуховування телефонних та інших переговорів, візуального спостереження, заміни документів і зміни зовнішності, зміни місця роботи або навчання, переселення в інше місце проживання, поміщення до дошкільної виховної установи або установи органів соціального захисту населення, забезпечення конфіденційності відомостей про особу), повинен бути централізованим і зосереджуватись у межах одного структурного підрозділу.

Основоположні засади запровадження програм захисту учасників кримінального провадження й типова форма таких програм мають бути унормовані в спільному наказі органів досудового розслідування різних правоохоронних відомств і Державної судової адміністрації. Вартої уваги вважаємо практику забезпечення особистої безпеки за допомогою приватних охоронних фірм за власний кошт учасника кримінального провадження, з подальшим відшкодуванням таких процесуальних витрат за рахунок підозрюваного, обвинуваченого. Також потребує перегляду план фінансування програм захисту учасників кримінального судочинства, зокрема конфідентів.

Звичайно, зазначені пропозиції насамперед через вимоги до обсягу наукової статті мають дискусійний характер і потребують подальшої розробки з урахуванням вітчизняної правової системи, її специфіки, світових стандартів, менталітету, що дозволить удосконалити існуючу в Україні систему захисту учасників кримінального судочинства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. № 995-004. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004/card2
2. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015
3. Семьоркіна О., Міхеєв М. (Не)безпека. Про проблеми забезпечення заходів особистої безпеки громадських активістів і правозахисників у межах кримінальних проваджень. Київ, 2020. 59 с.
4. Про регулювання питань забезпечення захисту свідків, яким загрожує небезпека : Закон ФРН. URL : <https://www.un.org/sexualviolenceinconflict/report/good-practices-for-the-protection-of-witnesses-in-criminal-proceedings-involving-organized-crime/>
5. Гриньків О. О. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства: становлення і розвиток в окремих зарубіжних країнах. *Право і суспільство*. 2007. № 4. С. 89–92.
6. Кваснівський В. Зарубіжні програми захисту учасників судового процесу: досвід для України. *Напрями стійкого зростання у світовій економіці* : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. студ. та молодих вчених, м. Тернопіль, 20–21 квіт. 2017 р. Тернопіль : THEU, 2017. С. 151–155.
7. Code of Criminal Procedure Republic of the Latvia / Likumi.LV : вебсайт. URL : <https://likumi.lv/ta/id/107820-kriminalprocesa-likums>
8. Criminal Procedure Code of the Republic of Lithuania / ICC Legal Tools : вебсайт. URL : <https://legal-tools.org/doc/70b7df/pdf>
9. Вечеря М. Зарубіжний досвід забезпечення безпеки свідка в кримінальному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 325–330.
10. Italian Code of Criminal Procedure / Canestrinilex : вебсайт. URL : <https://canestrinilex.com/assets/Uploads/pdf/cf70b10e21/Italian-Code-of-Criminal-Procedure-canestriniLex.pdf>

REFERENCES

1. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms] : mizhnar. dok. vid 4 lystop. 1950 r. № 995-004. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004/card2 [in Ukrainian].
2. Zahalna deklaratsiia prav liudyny [The Universal Declaration of Human Rights] vid 10 hrudnia 1948 roku. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015 [in Ukrainian].
3. Semorkina, O., Mikheiev, M. (2020). (Ne)bezpeka. Pro problemy zabezpechennia zakhodiv osobystoi bezpeky hromadskykh aktyvistiv i pravozakhysnykiv u mezhakh kryminalnykh provadzhen [(In)security. About the problems of ensuring personal security measures of public activists and human rights defenders within the framework of criminal proceedings]. Kyiv, 59 [in Ukrainian].
4. Pro rehuliuвання pytan zabezpechennia zakhystu svidkiv, yakym zahrozhuie nebezpeka [On the regulation of issues of ensuring the protection of witnesses who are at risk of danger] : Zakon FRN. URL : <https://www.un.org/sexualviolenceinconflict/report/good-practices-for-the-protection-of-witnesses-in-criminal-proceedings-involving-organized-crime/> [in Ukrainian].
5. Hrynkiv, O. O. (2007). Zabezpechennia bezpeky uchasnykiv kryminalnoho sudochynstva: stanovlennia i rozvytok v okremykh zarubizhnykh krainakh [Ensuring the safety of participants in criminal proceedings]. *Pravo i suspilstvo*. № 4, 89–92 [in Ukrainian].
6. Kvasnievskiy, V. (2017). Zarubizhni prohramy zakhystu uchasnykiv sudovoho protsesu: dosvid dlia Ukrainy [Foreign programs for the protection of participants in the legal process: experience for Ukraine]. *Napriamy stiikoho zrostannia u svitovii ekonomitsi* : zb. tez dop. Mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf. stud. ta molodykh vchenykh, m. Ternopil, 20–21 kvit. 2017 r. Ternopil : TNEU. 151–155. URL : <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/23087/1/151-155.pdf> [in Ukrainian].
7. Code of Criminal Procedure Republic of the Latvia / Likumi.LV. URL : <https://likumi.lv/ta/id/107820-kriminalprocesa-likums> [in Ukrainian].
8. Criminal Procedure Code of the Republic of Lithuania / ICC Legal Tools. URL : <https://legal-tools.org/doc/70b7df/pdf> [in Ukrainian].

9. Vecheria, M. (2020). Zarubizhnyi dosvid zabezpechennia bezpeky svodka v kryminalnomu protsesi [Foreign experience of ensuring witness safety in criminal proceedings. Entrepreneurship, economy and law]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 5, 325–330 [in Ukrainian].

10. Italian Code of Criminal Procedure / Canestrinilex. URL : <https://canestrinilex.com/assets/Uploads/pdf/cf70b10e21/Italian-Code-of-Criminal-Procedure-canestriniLex.pdf> [in Ukrainian].

M. P. Klymchuk. FOREIGN PRACTICES OF APPLYING SECURITY MEASURES TO PARTICIPANTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The scientific article highlights certain foreign practices of legal regulation and the application of security measures to participants in criminal proceedings. The analysis of security measures made it possible to draw a conclusion about their differences in terms of: classification of subjects in need of protection; regulation of their procedural status on the basis of relevant legal acts; procedures for providing adequate guarantees during pretrial investigation and in court, etc. In view of the positive foreign experience, the author believes that the body entrusted in Ukraine with the function of applying security measures to participants in criminal proceedings (personal protection, protection of housing and property, issuance of special means of personal protection and notification of danger, use of technical means of control and wiretapping of telephone and other negotiations, visual surveillance, replacement of documents and changes in appearance, change of place of work or study, relocation to another place of residence, placement in a preschool educational institution or public social protection institution, ensuring confidentiality of personal information) should be centralized and concentrated within one structural subdivision. We believe that the fundamental principles of the introduction of programs for the protection of participants in criminal proceedings and the typical form of such programs should be regulated in a joint order of pretrial investigation bodies of various law enforcement agencies and the State Judicial Administration. Worthy of attention is the practice of providing personal security with the help of private security firms at the own expense of the participant in criminal proceedings, with subsequent reimbursement of such procedural costs at the expense of the suspect, the accused. Also, the plan for funding programs for the protection of participants in criminal proceedings, in particular confidential informants, needs to be revised.

Key words: participants in criminal proceedings, security, foreign experience, witness protection program, guarantees, protection of rights.

Стаття надійшла до редколегії 30 вересня 2024 року